

Сидоренко В. Формування акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника в системі неперервної педагогічної освіти // Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал / В. Сидоренко. – 2015. – № 4. – С. 39-48.

ФОРМУВАННЯ АКМЕЛІНГВІСТИЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Вікторія СИДОРЕНКО,
доктор педагогічних наук, кандидат філологічних
наук, доцент, професор кафедри філософії освіти і
освіти дорослих ДВНЗ «Університет
менеджменту освіти» НАПН України

УДК 37.011.3-051:005.336.5[811.161.2+821]:37.091.12:005.963

У науковій розвідці розглянуто формування національно-мовної особистості, носія елітарної мовленнєвої культури як пріоритетний напрям професійної підготовки освітянських кадрів в системі неперервної педагогічної освіти. Проаналізовано новітні тенденції й виклики до акмелінгвістичної підготовки вчителя української мови і літератури. Визначено складники акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника. Схарактеризовано комунікативні атрибути майстерного, досконалого, взірцевого мовлення педагога. Висвітлено шляхи формування і вдосконалення акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника в умовах оновленої освітньої парадигми.

Ключові слова: акмелінгвістика, національно-мовна особистість, акмелінгвістична майстерність, комунікативні атрибути мовлення, учитель-комунікант, мовно-мовленнєва компетентність, техніка мовлення, акмелінгвістична позиція, лінгвістична свідомість, авторська система діяльності, акме-вершина, прийоми мовленнєвої техніки, риторичний інструментарій, мовленнєвий артистизм.

В руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора.

В.О. Сухомлинський

Постановка проблеми. Учитель-словесник позиціонує себе в соціумі як довершена мовна особистість, оскільки володіє неповторним даром відчувати красу й мелодійність української мови, її самобутність, величність і невичерпне багатство. Слово слугує дієвим інструментом педагогічного впливу вчителя на всіх суб'єктів професійно-педагогічної взаємодії, є одним із засобів продуктивно-перетворювальної творчої діяльності, джерелом культурного збагачення. Сама природа діяльності вчителя української мови і літератури криється в етимологічному походженні та первинному значенні

лексеми «словесник», що утворилася від праслов'янського *слово, словеса* (*slovo, -ese, *slovos* «те, що сказано», «те, що можна чути» [7, с. 306; 14, с. 352-353]). У давньоруській мові терміном позначали «майстра говорити», у XVIII столітті так називали «речисту людину». С.І. Ожегов [11, с. 955] розглядав словесника як викладача російської мови і літератури в школі, а словесність інтерпретував як творчість, що виражається в усному і писемному слові. У словнику-довіднику з української лінгводидактики за редакцією М.І. Пентиліук [13, с. 128] учитель-словесник – це особа, яка організовує в сучасній загальноосвітній школі, ліцеї, гімназії, коледжі навчання із філологічних дисциплін – мови, літератури, словесності, культури мови, стилістики, риторики, має педагогічну філологічну освіту, залежно від стажу роботи та рівня професійної майстерності певну кваліфікаційну категорію тощо, а його діяльність стосується навчання і виховання учнів у школі, класного керівництва, проведення позакласної роботи, зв'язків із батьками, пропаганди педагогічних і лінгвістичних знань.

За досконалого володіння мовою вчитель-словесник спроможний передавати все багатство думок і почуттів, продукувати власні й загальнолюдські ціннісно-світоглядні орієнтири, своє світосприйняття і світовідчуття, зреалізовувати інформативний, експресивний, міжособистісний, прескриптивний, інтерактивний аспекти навчання. Засобами мистецтва слова вчитель стає в навчально-виховному процесі неперевершеним читцем художніх творів, вправним оповідачем, натхненним оратором, ініціатором і учасником взаємодії, організатором обміну навчальною інформацією, керівником самостійної пізнавальної діяльності учнів тощо. На підтвердження слушності наших думок виступають роздуми В.П. Чихаєва [16, с. 65]: «Мовлення вчителя виступає ...в якості активного творчого початку, що організовує процес навчання і виховання, регулює взаємодію системи «педагог-учень», спрямовує цей процес до заздалегідь спланованої мети...». Мова виступає дієвим засобом формування мовної особистості, цілковитого розвитку, самореалізації та самоактуалізації

вчителя-словесника й учня-комуніканта. Недаремно в Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти наголошено, що вивчення мови – це завдання протягом усього життя. Прикметним також є той факт, що в Типовому положенні про атестацію педагогічних працівників України, крім фахової компетентності й технологічної підготовки, звертається увага на рівень мовно-мовленнєвої культури педагога. Наприклад, кваліфікаційна категорія «спеціаліст першої категорії» присвоюється педагогічним працівникам, які вміють лаконічно, образно і виразно подати матеріал, аргументувати свою позицію та володіють ораторським мистецтвом [15, с. 36-37]. Отже, формування національно-мовної особистості, носія елітарної мовленнєвої культури є пріоритетним напрямом професійної підготовки вчителя в системі неперервної педагогічної освіти, потужним чинником розвитку педагогічної майстерності, її невід’ємним складником.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Незважаючи на значну кількість розробок щодо створення умов, використання ефективних технологій формування акмелінгвістичної майстерності особистості (Ардатова О.В., Дубровіна Л.І., Кузьміна Н.В., Русинова О.Є. та ін.), теоретичні й концептуальні розробки вчених стосуються лише окремих аспектів окресленої проблеми. Це підтверджує **актуальність визначеного питання** та необхідність подальшого вивчення виділених перспективних моментів.

Мета статті полягає в ґрунтовному дослідженні процесу формування національно-мовної особистості, носія елітарної мовленнєвої культури як пріоритетного напрямку професійної підготовки освітянських кадрів в системі неперервної педагогічної освіти.

Відповідно до поставленої мети **основні завдання наукової розвідки** окреслюємо таким чином: 1) проаналізувати новітні тенденції, суспільні й освітні виклики до акмелінгвістичної підготовки вчителя української мови і літератури в системі неперервної педагогічної освіти; 2) визначити складники акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника; 3) схарактеризувати

комунікативні атрибути мовно-мовленнєвої майстерності вчителя-словесника; 4) висвітлити шляхи формування і вдосконалення акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника в умовах оновленої освітньої парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У системі неперервної педагогічної освіти сформувавши елітарний тип національно-мовної особистості, носія елітарної мовленнєвої культури (за О.Б. Сиротиніною) покликана *акмелінгвістика* (др.-грець. *акмі́*, *акме* – розквіт, вершина, зрілість, вищий ступінь чогось та франц. *linguistique*, від лат. *lingua* – мова) – інтегральна галузь знань про мовну освіту, яка вивчає підвищення якості мовленнєвого освітнього процесу, співтворчу діяльність учителя-словесника й учнів під час навчання української мови, що виступає засобом розвитку всебічно гармонійної особистості, цілковитого розкриття її природних здібностей і потенціалу, формування гуманістичної позиції. У руслі фундаментальної акмеології, що розглядає людину як природну й соціальну істоту, яка перебуває в неперервному русі, майстерність учителя-словесника витлумачується як створення ним духовних продуктів засобами навчальної дисципліни в усіх або більшості випускників за певний час. При цьому кожен учасник навчально-виховного процесу стає свідомим суб'єктом моделювання й реалізації акмелінгвістичної освітньої траєкторії. Отже, **акмелінгвістичний напрям підготовки вчителя-словесника** передбачає формування *національно-мовної особистості, свідомого носія мови з елітарною мовною свідомістю, мовною культурою, мовним смаком і мовною стійкістю, учителя-комуніканта високого татунку, який на метарівні не тільки послуговується сформованими компетентностями для реалізації всіх різновидів педагогічного дискурсивного діалогу, але й здатний до креативного мовотворення, мовомислення і мовопродукування*. На цьому шляху вчитель-словесник досягає найвищої стадії мовленнєвої діяльності, *мовно-мовленнєвої і літературної продуктивної творчості*, за якої вмiло послуговується мовним арсеналом, мислить небуденно, оригінально й цікаво,

відходить від стереотипних схем і шаблонів, повною мірою самоактуалізується в мові, продукуючи власні зразки словесної (літературно-мистецької) творчості, духовні продукти в якостях учасників професійно-педагогічної взаємодії. Найвищими рівнями формування мовної особистості та виявом мовної культури Л.І. Мацько [10, с. 3] називає рівень володіння фаховою метамовою (терміносистемами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення) і рівень мовного іміджу соціальних ролей (політика, державця, керівника, ученого та ін.). Кінцевим результатом навчання має стати розвиток мовної особистості, тобто вирішення завдань навчання і виховання засобами мови, формування «нового духовного продукту», стимулювання продуктивної діяльності учнів [1]. У синхронічному плані відбувається одночасне самовдосконалення мовно-мовленнєвої, пізнавальної, мисленнєвої, емоційно-естетичної тощо сфер учителя-словесника й учнів, їх співдіяльність і співтворчість, а в діяхронічному аспекті – формування духовного онтогенезу як індивідуально-неповторного розвитку окремої особистості з непересічним і багатим духовним світом, який вбирає національні самобутні духовні риси.

Акмелінгвістичну майстерність розглядаємо як досягнення вчителем-словесником акме-вершин у мовно-мовленнєвому розвитку, оптимально можливого для себе метарівня в оволодінні мовою, формуванні і вдосконаленні мовно-мовленнєвої компетентності з урахуванням індивідуальних характеристик, потенційних ресурсів.

Складниками акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника вважаємо такі культуротворчі компоненти, як-от:

1) *емоційна культура вчителя-словесника*, що передбачає емоційну сприйнятливність думок, почуттів, відчуттів інших суб'єктів професійно-педагогічної взаємодії, сенситивне сприйняття та адекватне відтворення художньо-почуттєвої палітри художнього твору, передачу власних естетичних переживань, саморегуляцію психічного й емоційного стану, налаштованість на потрібну емоційно-художню тональність уроку, коректне

реагування в парадигмальному комунікативному векторному полі на певні форми спілкування, здатність нівелювати емоційно-експресивні бар'єри та ін.;

2) *високий рівень культури мислення (лінгводидактичне мислення) учителя-словесника*, що пов'язаний із розвитком відтворювальної і творчої уяви, асоціативної й образної пам'яті, поєднанням понятійного, концептуального і художнього бачення мистецьких явищ, володіння законами побудови усного й писемного мовлення, добором найбільш доречних виражальних засобів, форм, моделей спілкування відповідно до комунікативної інтенції та комунікативно-ситуативних чинників та ін.;

3) *лінгвістична свідомість учителя-словесника*, яка передбачає уважне ставлення вчителя як елітарного типу мовно-риторичної особистості як до власного мовлення, так і всіх учасників педагогічного дискурсу, уміння оцінювати й удосконалювати мовленнєву діяльність комунікантів на кожному етапі навчання, природне бажання примножувати невичерпну скарбницю культури українського народу та ін.;

4) *мовно-мовленнєва компетентність учителя-словесника*, що включає бездоганне володіння ним комунікативними атрибутами професійно-педагогічного мовлення з дотриманням ustalених норм сучасної української літературної мови в її орфоепічних, лексичних, граматичних, правописних, стилістичних варіантах, а також майстерну вербалізовану передачу суб'єктам комунікації (учням, колегам, батькам та ін.) думок, почуттів, емоцій та ін.;

5) *техніка мовлення* – це обов'язковий складник зовнішньої техніки вчителя-словесника, інструмент його виховного впливу, що включає сукупність умінь і навичок (володіння правильним діафрагмально-реберним диханням, артикуляційною вимовою, чіткою дикцією, засобами логічної виразності, інтонацією, силою голосу, індивідуальним тембром, оптимальним для певної ситуації спілкування темпоритмом, гармонійне поєднання інтралінгвістичних та екстралінгвістичних характеристик тощо),

за допомогою яких здійснюється вербальна професійно-педагогічна взаємодія з усіма учасниками комунікативного дискурсу та ін.;

6) *індивідуальний досконалий мовний стиль учителя-словесника*, що цілковито відповідає діючим мовним нормам;

7) *творча комунікативно-мовленнева активність* як динамічний інтегративний стан словесника-майстра, що характеризується його прагненням до різноманітної художньо-педагогічної творчої мовно-мовленнєвої діяльності, готовністю добирати поведінкове амплуа, видозмінювати власний соціоситуативний імідж залежно від соціально-психологічних особливостей аудиторії, домінувальної комунікативної ситуації, здатністю до мовленнєвого експромту та ін.;

8) *акмелінгвістична позиція* як вироблена система неперервного вивчення і якісного навчання мови, що забезпечується високою лінгвістичною свідомістю педагога, постійною потребою вдосконалювати власне мовлення, шліфувати індивідуальний мовний стиль, прагненням досягати мовно-мовленнєвої майстерності і високих результатів у професійно-педагогічній діяльності та ін.;

9) *акмеетика вчителя-словесника*, що включає усвідомлену ним естетичну мовну поведінку, мовну стійкість і мовний смак, виховання духовно-етичних і художньо-естетичних якостей засобами рідної мови, художніх текстів, інноваційних освітніх технологій, зокрема комунікативно-ситуативних вправ, тренінгів, рольових і ділових ігор та ін.;

10) *створення вчителем «Авторської системи діяльності»* (послугуємося терміносполукою, уведеною в науковий обіг Л.І. Дубровіною і Н.В. Кузьміною) як оригінальної загальнопедагогічної, лінгводидактичної й методичної систем, у межах яких формується потужне мотиваційне поле для опанування мови з урахуванням суб'єктного досвіду учнів, їхніх домінувальних стилів навчання (кінестетично-дотиковий, аудіальний, візуальний) і стилів мислення (конкретно-послідовний, конкретно-вибірковий, абстрактно-послідовний, абстрактно-вибірковий). Під

час навчання мови і літератури вчитель-майстер зорієнтований на стимулювання різних видів гуманітарного й системного мислення школярів, збагачення образно-емоційної пам'яті, звернення до емоційної сфери особистості, розширення мовної картини світу. В «Авторській системі діяльності» учителя-словесника відбувається перепроєктування на більш високий рівень продуктивності, прагнення до вироблення зразків висококультурного спілкування. Досягнення навчальних результатів уможлиблюється за такого добору граматичного матеріалу, що розвиває творчість, увагу, самоспостереження, сприяє розширенню індивідуального мовного досвіду в його культурних аспектах, стимулює незалежність думки, суджень і дій у зв'язку із соціальними вміннями. Реалізації окреслених завдань сприятиме використання на уроках мови і літератури автентичних текстів, надання переваги рецептивним (аудіювання, читання) і продуктивним (говоріння, письмо) видам мовленнєвої діяльності, інтенсивне поєднання лінгвістичної теорії і мовленнєвої практики.

Учителю кожної спеціальності важливо усвідомлювати особливості предмета свого професійного мовлення [5, с. 26]. Проте найбільш уважним до нього має бути вчитель-словесник. Недаремно Н.Д. Бабич [2, с. 25] підтримання інтересу до самої мови називає ознакою педагогічного обдарування вчителя-словесника: «...для вчителя важливо бездоганно знати рідну мову – рідну для нього і тих дітей, яких він навчає. Рідне слово в його устах повинно бути досконалим і усвідомленим, щоб лилося з уст органічно й невимушено, щоб несло інтелектуальний та естетичний заряд». Оскільки професійно-педагогічна діяльність здійснюється засобами мовлення, Н.В. Кузьміна і Н.В. Кухарев [9, с. 49] переконливо простежили співвідношення рівнів педагогічної майстерності вчителя з якісними показниками мовлення. Для майстерного мовлення педагога характерні образність, лексичне багатство, логічна стрункість, культура, недоліками є багатослівність, монотонність викладу, «безалаберність». Тому, за

переконанням дослідників, при організації розвитку майстерності вчителя треба звертати увагу на вдосконалення якостей його мовлення.

Сучасний учитель-словесник є суб'єктом культури постіндустріальної епохи, який на собі відчуває вплив білінгвальної ситуації в Україні та інтерференційних процесів зокрема, поширення тенденцій нового осмислення мови. Саме вчитель-словесник є для учнів вершинним зразком майстерного, вправного, досконалого володіння словом. Проте не варто забувати, що надання вчителем переваги так званій «мовній моді», послуговування стереотипними мовними шаблонами і новими лінгвальними зразками публіцистичного дискурсу (теле-, радіо-, газетний різновиди), соціальними індикаційними моделями представників державної і культурницької еліти (наприклад, асиміляція запозичених елементів, іншомовних слів, неунормованих мовних зразків, неологізмів, уживання літери «г» за правописом Г.К. Голоскевича (Харківський правопис 1928 року, яким і сьогодні послуговуються представники української діаспори), універсалізація значень тощо) впливає на загальну деформацію комунікативної сфери на професійному і міжособистісному рівнях, дерегулює дії учасників педагогічного дискурсивного діалогу. Невідповідність кодифікованим нормам і культурно апробованим, стійким мовним зразкам збіднює, уніфікує мовлення вчителя-словесника, свідчить про недостатній рівень педагогічної майстерності в її акмелінгвістичному прояві. Ціннісними категоріями акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника вважаємо *мовну стійкість, естетичну мовну поведінку, мовний смак*, що відзеркалюють індивідуальну перевагу педагога у користуванні українською мовою з точки зору краси, композиційної витонченості, пропорцій, мовно-естетичних оцінок, ментальних феноменів і способів їх вербалізації, національних традицій відповідно до рівня філологічної освіти, інтелігентності, мовної і мовленнєвої компетентності, системи світоглядних і ціннісних настанов тощо. Мовний смак учителя безпосередньо впливає на вироблення *індивідуально-творчої мовленнєвої манери та ідіолекту*, тобто

спектру структурно-мовних особливостей мовлення окремого носія мови в різних сферах і формах використання. Індивідуально-творчу мовленнєву манеру зорганізовує також темперамент учителя-словесника, особливості характеру, вироблений комунікативний стиль, мовленнєве середовище та ін. Отже, **майстерне мовлення вчителя-словесника**, створюючи живий процес свідомого творчого опанування знань, активізуючи пізнавально-мисленнєву активність школярів, має відповідати ознакам змістового наповнення, виразності й взаємовідповідності внутрішньої і зовнішньої форми, імпровізаційності, що передбачає коригування намічених схем мовленнєвих актів, логічну перспективу подачі й засвоєння навчального матеріалу у зв'язках і відношеннях, чіткості побудови висловлювання.

Акмелінгвістична майстерність учителя-словесника діалектично пов'язана з високим рівнем загальної культури в її мисленнєвому, поведінковому і почуттєвому проявах, тобто віддзеркалює процеси *мовомислення, мовотворення і мовопродукування*. Сучасні лінгводидакти, зокрема Н.Д. Бабич, С.І. Дорошенко, А.Й. Капська, С.О. Караман, Н.В. Мандрик, Л.І. Мацько, Б.С. Найдъонов, Т.Г. Окуневич, М.І. Пентилюк та ін., визначаючи вимоги до культури мовлення вчителя-словесника, акцентують увагу на змістовності, правильності (нормативності), комунікативній доцільності, багатстві, точності, виразності, стилістичній вправності, грамотності, ясності тощо. Принагідно зауважимо, що сформованість зазначених комунікативних характеристик має бути притаманна мовленню вчителя будь-якого фаху, адже «мова – найважливіший засіб спілкування, підґрунтя, на якому вибудовуються міжлюдські взаємини й соціальна структура суспільства, становить основу професійного менталітету мовців, формування людини – професіонала нового типу – із новими якостями, що відповідають вимогам сучасності» [6, с. 17]. Проте для вчителя-словесника сформовані на високому рівні якості мовлення, становлячи свого роду професійну ментальність, є *константою його професійної придатності, сутнісним показником педагогічної*

майстерності, компетентного виконання професійних обов'язків і функцій відповідно до завдань мовно-літературної освітньої галузі. Це передусім пов'язано із творчо-мистецькою природою професійно-педагогічної діяльності вчителя, її художньо-естетичною спрямованістю, специфічним способом мислення, оригінальним світосприйняттям і багатогранною мовною картиною світу. Мистецтво красномовства виступає наймогутнішим засобом впливу на емоційно-почуттєву, волюву, інтелектуальну сфери учнів, формування їхнього світогляду. Недаремно Н.Д. Бабич, акцентуючи увагу на мовленнєвій майстерності вчителя української мови і літератури, виділяє відповідно до цього критерію три типи вчителів-словесників: одних можна слухати, інших – не можна слухати, а третіх – не можна не слухати [2, с. 14].

Схарактеризуємо **комунікативні атрибути майстерного, досконалого, взірцевого мовлення вчителя-словесника.**

Атрибут – 1) суттєва, невід'ємна властивість предмета або явища; 2) ознака або предмет, які становлять характерну прикмету кого-, чого-небудь.

Комунікативні атрибути (ознаки, якості) мовлення вчителя – це невід'ємні змістові і формальні властивості мовно-мовленнєвої компетентності вчителя-словесника, якості його мовлення, що віддзеркалюють акме-вершину у мовно-мовленнєвому розвитку, досягнення професійно-зразкового вербального іміджу і стають важливим чинником акмелінгвістичної підготовки фахівця в системі неперервної педагогічної освіти, сприяють подальшому акмелінгвістичному самоаналізу, саморефлексії й самовдосконаленню протягом усього життя.

Змістовність мовлення вчителя-словесника передбачає вичерпне розкриття предмета професійно-педагогічного спілкування, комунікативного задуму, головної думки висловлювання із дотриманням логічної послідовності, доречності, аргументованості, лаконічності, наповненості кожної комунікативної фрази логічним змістом, відсутності тавтології й невиправданих дублювань.

Бездоганна правильність мовлення вчителя-словесника окреслює цілковиту відповідність нормам сучасної української літературної мови в орфоепічному, лексичному, словотворчому, граматичному, правописному, стилістичному варіантах. Володіння цим комунікативним атрибутом майстерного мовлення досягається копіткою працею вчителя-словесника над опануванням мови, удосконаленням лексикографічної культури, формування потреби постійно, у щоденній педагогічній практиці послуговуватися словниками різних типів, зокрема електронними, Інтернет-ресурсами, довідковими джерелами тощо, вироблення мовного чуття й індивідуального невербального стилю.

Комунікативна доцільність мовлення вчителя-словесника визначає вмотивований, доцільний вибір ним мовно-мовленнєвих засобів, аргументів, темпу мовлення залежно від комунікативної інтенції, умов і ситуації спілкування, ураховуючи соціальні й психологічні ролі комунікантів, їхній суб'єктний досвід тощо.

Про **багатство мовлення** вчителя-словесника свідчить його багатогранна мовна картина світу, активне послуговування великою кількістю мовних одиниць різних структурних рівнів, використання стилістичних засобів, синонімічних лексичних структур, різноманітних морфологічних форм слів та їх варіантів (синонімів, антонімів, омонімів, паронімів, нейтральних та емоційно забарвлених слів тощо), моделей словосполучень, синтаксичних конструкцій різних видів і сполучних засобів (сполучникові, безсполучникові, складносурядні, складнопідрядні, складні речення з різними видами зв'язку). Якщо освічена людина використовує в мовленні 6-9 тис. слів, то мовленнєвий паспорт вчителя-словесника має перевищувати цю норму в 1,5-2 рази. Крім кількісних показників, майстерна елокуція словесного матеріалу передбачає синтаксичну стрункість, вишуканість форм, національну самобутність мовлення, інформаційну насиченість, а також лексичне, семантичне, синтаксичне багатство.

Евфонічність мовлення вчителя-словесника полягає у плавності, мелодійності, інтонаційній виразності, відповідному дотриманні орфоепічних норм, відсутності різкозвучних звукосполучень, вставних звуків тощо.

На **чистоту мовлення** вчителя-словесника вказує правильна нормативна вимова, мовленнєво-професійний етикет, відсутність у мовленні позалітературних компонентів, зокрема діалектизмів, просторічних або професійних жаргонізмів, канцеляризмів, слів-паразитів, невиправданих повторів. Поява помилок у мовленні вчителя української мови і літератури може бути спричинена такими процесами: а) перенос, інтерференція явищ однієї мови на іншу, аналогія мовних явищ в українській і російській мовах; б) стильовий дисонанс мовленнєвої культури, некоректна комунікативна тональність під час пояснення матеріалу, декламування художніх текстів різних стилів і емоційної палітри (монотонність, сухість, надмірна експресивність); в) солєцизм – помилки у виборі граматичної форми для певної синтаксичної конструкції, що спричинюються під впливом діалектного мовлення, недостатнього володіння вчителем-словесником нормами сучасної української літературної мови; г) дефекти й вади мовлення, зокрема шепелявість (уживання зубних на місці відповідних передньопіднебінних), сюсюкання (уживання передньопіднебінних на місці відповідних зубних), квапливість (невміння виголошувати швидко, проте досконало з технічного погляду), тягучість (невміння користуватися повільним темпом) тощо.

Точність як комунікативна якість майстерного мовлення вчителя-словесника формується на основі відповідності «мовлення – дійсність» та, по-перше, пов'язана з адекватним позначенням об'єктів навколишньої дійсності, явищ, подій (*фактична точність*), по-друге, передає відповідність мовлення вчителя-словесника системі наукових понять (*термінологічна точність*), по-третє, підпорядкована пізнавальній та естетичній меті навчання, художньо-естетичній спрямованості уроків мови і літератури,

метафоричній, образній передачі змісту висловлювання, авторського задуму чи власних думок (*художня точність*).

Стилістична вправність мовлення вчителя-словесника забезпечує цілковиту відповідність жанрово-стильовому аспекту педагогічного дискурсу, тобто специфіці того чи іншого функціонального стилю, типу мовлення (розповідь, опис, роздум), стилістичним нормам звукової мовосистеми, добір граматичних форм і категорій у взаємозв'язку з мовними стилями української мови, доцільне використання мовновиражальних засобів відповідно до ситуативного контексту спілкування.

Комунікативна спрямованість мовлення вчителя-словесника на конкретну особистість передбачає його ситуативну адаптованість, адресність і виклад навчального матеріалу з урахуванням здібностей, темпераменту, можливостей, нахилів, навчальних потреб, мотивації, рівня набутих предметних компетентностей, суб'єктного досвіду як усього учнівського колективу, так і конкретного учня зокрема.

Прагматична орієнтація мовлення вчителя-словесника допомагає зреалізувати діяльнісну змістову лінію програми, що зорієнтовує на практичне використання мови в повсякденному житті, тобто мова виступає практичним засобом формування учня-комуніканта.

Проте, на нашу думку, зазначених комунікативних атрибутів недостатньо для досягнення вчителем-словесником акмелінгвістичної майстерності у мовно-мовленнєвому прояві. Цілком доречною із цього приводу є думка О.С. Булатової: «Говорити доладно – реально для багатьох учителів. Говорити красиво, чаруючи учнів своєю переконливістю, – доля педагогів артистичних, які словом роблять те, що художник відображає пензлем. Вони «живописують» за допомогою багатства словника та різноманіття художніх прийомів. Їхнє мовлення завжди має відтінок художності. Воно виразне і нестерте» [4, с. 86]. Саме артистизм мовлення вчителя-словесника є невід'ємним атрибутом його мовно-мовленнєвої майстерності, ознакою елітарної мовленнєвої культури.

Мовленнєвий артистизм – це яскравий прояв у мовленні особистості вчителя, уміння творити в мовленні, викликаючи емоційно-почуттєвий відгук у реципієнтів (за О.С. Булатовою). Його формують енергетика мовлення (мовленнєвий магнетизм), виразність, художня образність, індивідуалізованість (персоніфікованість), експресивність, естетичність, асоціативність, тонке й доречне використання засобів невербальної мови тощо. Розглянемо окреслені складники мовленнєвого артистизму вчителя-словесника ґрунтовніше.

Мовленнєва енергетика чи *мовленнєвий магнетизм* учителя-словесника розкривається у своєрідному органічному сплаві мистецтва мовлення, індивідуальної мовленнєвої манери, природної чарівної єдності вербальних і невербальних засобів, що пробуджують механізми людського сприйняття, зачаровують переконливістю, притягальністю. На думку Ю.П. Азарова, О.С. Булатової, В.М. Шепель та ін., учитель-майстер володіє магією словесного спілкування, створюючи біля себе емоційне біополе, так зване флюїдне випромінювання енергії. Мовленнєва гармонія комунікативного образу вчителя-словесника, привабливість манер поведінки, чарівна посмішка, своєрідна інтонація голосу, особливий блиск очей, мелодійність пластики, динаміка жесту, психоенергетика особистості – усе це концентрує, згуртовує навколо себе, викликає захоплення надзвичайними якостями, властивостями, максимально впливає на розум і почуття суб'єктів професійно-педагогічної взаємодії, є своєрідним сугестивним засобом. Цим даром наділені не всі натури, раціонально його не завжди можна пояснити, проте емоційно діти відразу фіксують токи добра, духовності, які випромінюються від педагога [4, с. 86].

Важливим критерієм досягнення вчителем-словесником мовленнєвого артистизму виступає *виразність мовлення*. Віртуозне володіння власним голосом, мімікою, жестами, послуговування різноманітними інтонаційними варіантами конструкцій, управління інтонацією (мелодикою, темпом, тембром), виділення мовними засобами смислових зв'язків між

компонентами висловлювання – усе це уможлиблює передачу найтонших інтонаційних відтінків слова, відтворення авторського і власного розуміння змісту тексту, комунікативного дискурсу, донесення до слухачів комунікативних інтенцій тощо. Завдяки виразності мовлення здійснюється дієвий вплив словесника-майстра на емоційно-почуттєву і вольову сфери діяльності учнів. Професійну виразність мовлення В.О. Сластьонін [12, с. 128] вважає тим показником, що визначає рівень педагогічної майстерності: «Впливова сила фрази, вимовленої людиною, залежить передусім від її словникового складу, від того смислу, який має кожне слово, майже незалежно від індивідуальних особливостей того, хто говорить і слухає, а також від ситуації».

Повнота усвідомлення концепції літературного твору, типовості або індивідуалізованості персонажів, обґрунтування мотивації вчинків тощо залежить від яскравості й досконалості образного сприйняття. **Художня образність** як обов'язкова комунікативна якість мовленнєвого артистизму вчителя-словесника дає можливість за допомогою різноманітних художніх засобів передавати у сферу чуттєвого сприйняття школярів образну мову твору, мальовничі описи природи, портретні партії персонажів, якнайповніше і найвичерпніше візуалізуючи їх, досягнути естетику художніх образів, розкрити гармонію, метафоричність та асоціативність образів, створених уявою митця, «не тільки наочно, фізично конкретно та зримо відтворювати образні картини, але передусім їх комбінувати, розумово діяти з ними» (В.А. Кан-Калик, В.І. Хазан). Як наголошує Б.С. Найдъонов, щоб розвивати здібність образного мовлення, передусім треба навчитися бачити, слухати, відчувати.

Індивідуалізованість або **персоніфікованість мовлення** передбачає створення вчителем-словесником власного неповторного мовленнєвого іміджу, який включає індивідуальну мовленнєву манеру, її гармонійність з екстралінгвістичними засобами, гнучкість виконуваних під час урочної і

позаурочної діяльності мовленнєвих ролей і функцій, вироблений ексклюзивний стиль професійно-педагогічної взаємодії тощо.

У комунікативному плані професійно-педагогічна діяльність учителя-словесника характеризується підвищеною емоційністю, оптимістичною довершеністю і логічністю подання навчальної інформації, підсиленням її виразності й зображувальності. *Експресивність* (від лат. *expressio* – вираження) *мовлення* вчителя-словесника як виразно-відтворювальна мистецька якість за образної манери викладу, пафосу промовця, використання виражально-зображувальних засобів на лексичному, словотворчому і граматичному рівнях (експресивна лексика, специфічні афікси, тропи, стилістичні фігури та ін.) допомагає фіксувати й передавати неповторну емоційно-почуттєву палітру художнього твору, з усіма нюансами відтворювати думки автора і літературних персонажів, експресивну точність настрою, власні естетичні переживання та емоції, тим самим активізуючи процес пізнавальної діяльності школярів, формування експресивної культури. Як відомо, емоційність та експресивність у мові входять до категорії суб'єктивного. Якщо категорія емоційного слугує для вираження почуттів, настроїв, суб'єктивного ставлення, то експресивність ширша за емоційність, оскільки вбирає в себе інтелектуальне й емоційне як обов'язкові складники. Властивістю емоцій є енергетичне насичення матеріальної та ідеальної реальності в процесі її психічного відображення на неусвідомленому чи усвідомленому рівнях: «Емоції є механізмом безпосередньої презентації суб'єктові особистісного смислу відображуваних ним об'єктів, явищ, цілісних ситуацій, культурних, матеріальних та ідеальних утворень» [3, с. 13]. *Принцип емоційності* є провідним дидактичним принципом навчання на уроках мови і літератури, що визначає зміст, організаційні форми і методи навчальної взаємодії вчителя-словесника й учнів.

Для формування мовленнєвого артистизму вчителя-словесника в системі неперервної педагогічної освіти важлива цілеспрямована робота над

естетичністю мовлення, за якого комунікативне висловлювання у будь-яких проявах (розповідь, діалог, бесіда та ін.), вбираючи всі описані комунікативні атрибути мовлення, викликає у реципієнтів естетичну насолоду, захоплення, бажання наслідувати комунікативні зразки мовно-мовленнєвого й ораторського мистецтва вчителя-словесника.

Інтелігентність мовлення вчителя – це «чуття» мови, націленість на самовдосконалення, внутрішнє прагнення до знань, краси, володіння усним мовленням, простим і глибоким, виразним і проникливим, вишуканим і елегантним, образним та інтелектуалізованим.

Взаємозв'язок між окремими нервово-психічними актами, зокрема уявленнями, почуттями, унаслідок чого одне уявлення, почуття тощо спричинює, викликає інше, вказує на **асоціативність мовлення вчителя**.

Ми, продовжуючи думку Б.І. Степанишина, крім перерахованих комунікативних атрибутів, вершиною еталону мовлення словесника-майстра вважаємо **живе мовлення**, тобто темпераментне, навіть схвильоване, небайдуже, в якому простежується гострий, вибуховий експромт, пульсує все єство педагога. На майстерному володінні інтонаційними відтінками слова, постановці голосу наголошував А.С. Макаренко: «Я зробився справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «іди сюди» із 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури, голосу. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не відчусь того, що треба».

Учитель української мови і літератури вводить дитину у світ рідного слова, отже, має бути взірцем вільного, невимушеного, природного оперування всім багатством мовно-мовленнєвих засобів, що вироблені практикою людського спілкування, оптимально виражають зміст висловлювання залежно від умов, мети і ситуації спілкування. Тому для вчителя-словесника неприпустимою є поява **когнітивних бар'єрів**. Їх виникнення спричинює неадаптоване до вікових та індивідуальних особливостей мовлення педагога, перенасиченість мовно-літературною

термінологічною лексикою, словами іншомовного походження, словами-паразитами, просторічними словами, мовними покручами, жаргонізмами, канцеляризмами, діалектизмами тощо; надто швидкий чи повільний темп мовлення, невиразність, млявість темпу, монотонність розповіді, тавтологія, плеоназм, одноманітні словесні формули, багатослівність, використання міжмовних омонімів та ін.; дефекти мовлення, нечітка дикція, ковтання слів/закінчень, невміння використовувати різноманітні інтонації голосу, неправильна вимова звуків, складів, слів, нерозбірливість фраз, часті паузи. Крім окреслених недоліків і помилок, що порушують чистоту мовлення вчителя, Л.Є. Туміна називає «зайві» слова типу *так, ну, так би мовити, значить*, просторічні й професійні жаргонізми (*Ти добре з міся працював. Ти не сказала приклад*). Ускладнює процес комунікації невиправдане послуговування вчителем-словесником складними структурами, зокрема складносурядними, складнопідрядними, безсполучниковими, складними реченнями з різними видами зв'язку.

Т.Г. Окуневич у дисертаційному дослідженні «Культура мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності» виявила і класифікувала типові різновиди інтерферентних помилок учителя-словесника, зокрема орфоепічні помилки, пов'язані з ототожненням звуків української і російської мов; лексичні помилки, пов'язані з уживанням слів ненормативних для української мови, що виявляється в переносі окремих слів і словосполучень з російської мови в українську; словотвірні помилки, які характеризуються сплутуванням суфіксів і префіксів подібних мов і відсутністю чергування приголосних при творенні слів; морфологічні помилки, що виявляються в сплутуванні граматичних категорій роду і числа, порушенні відмінювання і дієвідмінювання, недотриманні правил чергування приголосних у відмінкових формах іменників; синтаксичні помилки, які спостерігаються в порушенні підрядного синтаксичного зв'язку керування, неправильному вживанні дієприкметникових зворотів тощо.

Майстерний вплив мовлення вчителя на учнів зумовлюють, на думку О.С. Булатової, логічно правильна побудова мовлення, володіння технікою мовлення (дихання, голос, дикція), експресивність мовлення, його образність, інтонаційна виразність, логічні акценти і паузи, використання ектосемантичних засобів, наприклад, жестів, міміки, пластики, певної дистанції, балансу «діагональ-вертикаль», перцептивні вміння, пов'язані з урахуванням реакції слухачів, послуговування наочністю [4, с. 83]. Виразна передача задуму художнього твору, певних емоційних переживань, ставлення автора і своє власне потребує від учителя-словесника досконалого володіння **прийомами мовленнєвої техніки**, що включає мімічні і пантомімічні навички, майстерне послуговування власним голосовим апаратом, навичками фонаційного дихання, правильною артикуляцією, чіткою дикцією, оптимальним темпом і ритмом тощо, які доведено до автоматизму, тому дозволяють учителю з максимальною ефективністю організовувати професійно-педагогічну взаємодію.

Головною ознакою виразності мовлення вчителя української мови і літератури є *володіння голосом*. Н.Д. Бабич [2, с. 8], описуючи значення голосу для розвитку мовно-мовленнєвої майстерності вчителя-словесника, дає слушні рекомендації: «Говорити мусить природно, володіючи силою і тембровими особливостями власного голосу, не неволячи його, не наслідуючи когось, наприклад, видатного актора чи улюбленого власного вчителя». Аналізуючи чинники педагогічного мистецтва, Ю.П. Азаров констатує, що 50 % учнів засвоюють навчальний матеріал за рахунок сили і виразності голосу педагога, більше 30 % – міміки і пантоміміки й тільки 7-10 % – розгорнутого змісту програми чи теми заняття. Бідність звуковисотного діапазону мовлення вчителя-словесника призводить до нівелювання звукової палітри, послаблення педагогічного впливу на суб'єктів професійно-педагогічної взаємодії. У словесника-майстра *мовлення* має бути *темброво та інтонаційно гнучким і багатим, емоційно-насиченим і образним*. За твердженням дослідників, голос є єдиним інструментом, за

допомогою якого вчитель-словесник спілкується з учнями (Капська А.Й.), знаряддям праці, «озвученою тілесною сутністю особистості» (Азаров Ю.П.), виразним засобом професійної діяльності (Савостьянов О.І.), виразником не лише розуму (змісту), а й серця (емоційності) тексту (Бабич Н.Д.). Голос, виступаючи важливим засобом звукової виразності, дозволяє передавати найдрібніші смислові відтінки, створювати потрібну емоційно-настрійну палітру уроку, полегшувати опанування учнями навчального матеріалу. Майстерним вважається рухливий голос широкого діапазону, в якому досконало скоординована робота таких компонентів голосотворення, як органи дихання, гортань, резонаторні порожнини, гнучкий, підвладний волі вчителя, загартований від надмірного навантаження, спроможний точно передавати думки і почуття. Звертаємо увагу, що монотонний, безбарвний, нерозвинутий голос звучить в інтервалі всього 3-4 тонів. Отже, майстерне мовлення вчителя – це передусім мовлення, що звучить [16, с. 71].

Грунтовно описані нами комунікативні атрибути досконалого, взірцевого мовлення вчителя-словесника, систему заходів для формування акмелінгвістичної майстерності педагога узагальнено в рис. 1.

Висновки. Отже, критеріями сформованості акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника вважаємо: а) володіння вчителем-словесником такими культуротворчими компонентами, як емоційна культура, високий рівень культури мислення, лінгвістична свідомість, наявність стійкої акмелінгвістичної позиції й рефлексійних умінь тощо; б) досконале володіння комунікативними атрибутами мовлення (змістовність, бездоганна правильність та ін.), що ґрунтуються на послуговуванні нормами сучасної української літературної мови на всіх рівнях мовної системи в усному і писемному різновидах; в) вироблення індивідуальної мовленнєвої манери, мовленнєвого стилю, що уможливорює ефективну організацію педагогічного дискурсивного діалогу; г) уміле послуговування риторичним інструментарієм. З метою вироблення досконалого професійного вербального іміджу вчителя української мови і

літератури має бути передбачена й поетапно зреалізована система практико-зорієнтованих заходів у формі варіативного складника (спецкурси, факультативи, як-от: «Культура наукової української мови у професійно-педагогічній діяльності вчителя-словесника», «Мистецтво виразного читання», «Ораторика словесника-майстра» тощо), комунікативних вправ, навчально-методичних практикумів, голосомовленнєвих тренінгів, лабораторно-практичних занять, різновидів артикуляційної гімнастики, робота зі словниками і лінгвістичною літературою, прослуховування і аналіз вірцево правильного мовлення талановитих педагогів, які оволоділи ораторським мистецтвом. Як показує наш досвід, ефективними методами проведення практико-зорієнтованих занять виступають різні види інтерактивного імітаційного моделювання (розігрування комунікативних ролей, проектування ситуацій спілкування, рольові ігри), комунікативно-ситуаційні вправи та ін., покликані забезпечити творче професійне мислення, пізнавальну мотивацію і формування стійких мовленнєвих навичок. Підвищити рівень техніки мовлення вчителя української мови і літератури допомагають вправи на покращення якості дихання і різних голосових властивостей, розширення діапазону голосу, вироблення досконалої дикції, формування навичок в інтонаційно-логічному аналізі літературних творів, робота з виразного читання текстів різної жанрової специфіки (епічних, ліричних, драматичних), їх декламування, плекання народнопоетичних зразків. Система відповідних заходів забезпечить розвиток творчого професійного мислення вчителя, формування стійких мовно-мовленнєвих навичок, сприятиме акмелінгвістичному й загальному зростанню фахівця в системі неперервної педагогічної освіти. Досягти високого рівня акмелінгвістичної майстерності допоможе цілеспрямована самостійна робота вчителя-словесника над удосконаленням комунікативних атрибутів мовлення протягом усього життя.

Література

1. Ардатова Е.В. Акметехнологии обучения русскому языку [Електронний ресурс] / Е.В. Ардатова. – Режим доступу: [www. URL:](http://www.url)

http://www.spiritoftime.su/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=20&Itemid=28&lang=ru&limitstart=2.

2. Бабич Н.Д. Навчи мене, вчителю, розмовляти / Надія Денисівна Бабич. – К.: Знання, 1992. – 48 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості : підручник / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
4. Булатова О.С. Педагогический артистизм : уч. пособ. для студ. высш. пед. уч. завед. / Оксана Сергеевна Булатова. – М.: Академия, 2001. – 240 с.
5. Десяева Н.Д. Культура речи педагога : уч. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. / Наталья Дмитриевна Десяева, Татьяна Алексеевна Лебедева, Лариса Владимировна Ассуирова. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
6. Дроздова І.П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ : монографія / Ірина Петрівна Дроздова. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 320 с.
7. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / уклад.: Ростислав Васильович Болдирев та ін. / ред.-кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 5: Р-Т. – 704 с.
8. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. видання д-ра пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
9. Кузьмина Н.В. Психологическая структура деятельности учителя (Тексты лекций) / Нина Васильевна Кузьмина, Николай Васильевич Кухарев. – Гомель: Гомельский гос. ун-т, 1976. – 57 с.
10. Мацько Л.І. Матимемо те, що зробимо : до питання формування мовної культури / Любов Іванівна Мацько // Дивослово : щомісячний наук.-метод. журнал МОН України. – 2001. – № 9 (535). – вересень. – С. 2-3.
11. Ожегов С.И. Словарь русского языка : ок. 53000 слов / Сергей Иванович Ожегов / под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: ОНИКС 21 век : Мир и Образование, 2003. – 1200 с.
12. Слостенін В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / Виталий Александрович Слостенін. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.
13. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / кол. авторів за ред. Марії Іванівни Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
14. Словник староукраїнської мови XVI – XV ст. в 2 т. / ред. кол. Дмитро Григорович та ін. – К.: Наук. думка, 1978. – Т. 2: Н-О. – 591 с.
15. Типове положення про атестацію педагогічних працівників / зб. нормативно-правових актів з питань загальної середньої освіти (запровадження 11-річної освіти) : педагогічні працівники у 4 томах. – Т. 4. – К. – С. 24-42.
16. Чихаєв В.П. Речевое мастерство пропагандиста / Владимир Павлович Чихаев. – М.: Моск. рабочий, 1987. – 141 с.

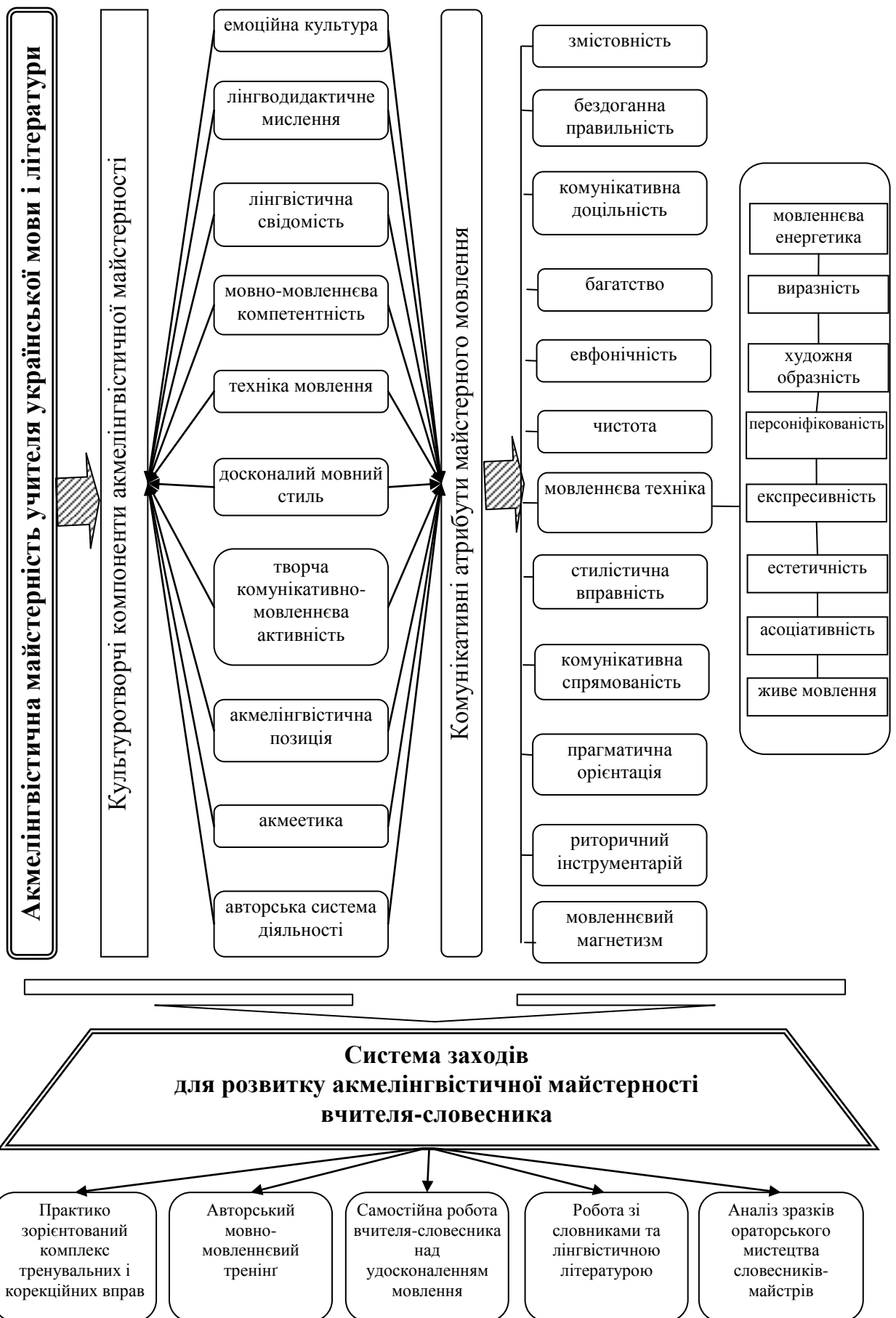
В научной статье рассмотрено формирование национально-языковой личности, носителя элитарной речевой культуры как приоритетное направление профессиональной подготовки образовательных кадров в системе непрерывного педагогического образования. Проанализированы новейшие тенденции и вызовы в акмелингвистической подготовке учителя украинского языка и литературы. Определены составляющие акмелингвистического мастерства учителя-словесника. Охарактеризованы коммуникативные атрибуты искусной, совершенной, образцовой речи педагога. Освещены пути формирования и совершенствования акмелингвистического мастерства учителя-словесника в условиях обновлённой образовательной парадигмы.

Ключевые слова: акмелингвистика, национально-языковая личность, акмелингвистическое мастерство, коммуникативные атрибуты речи, учитель-коммуникант, культурно-языковая компетентность, техника речи, акмелингвистическая позиция, лингвистическое сознание, авторская система деятельности, акме-вершина, приёмы речевой техники, риторический инструментарий, речевой артистизм.

The scientific exploration deals with the formation of national identity and language, speech culture media elite as a priority training educational personnel in the system of continuous pedagogical education. Analyzes the latest trends and challenges for teacher training akmelinhvistychnoyi Ukrainian language and literature. Detected components akmelinhvistychnoyi skills teacher-language and literature. Author determined skillful communicative attributes, perfect, exemplary speech teacher. Deals with ways of creating and improving skills akmelinhvistychnoyi teacher-language and literature in terms of updated educational paradigm.

Keywords: akmelinhivistyka, national and linguistic identity, akmelinhivistychna skills, communication attributes of speech, teacher communicators, language and speech competence, broadcasting equipment, akmelinhivistychna position linguistic consciousness authoring system activity acme-top, techniques of speech technology, rhetorical tools verbal artistry.

Рис.1. Формування акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника в системі неперервної педагогічної освіти